

KİNÂNÎ, Yahyâ b. Ömer

(یحیی بن عمر الكنانی)

Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Ömer
b. Yûsuf el-Kinânî el-Endelüsî
(ö. 289/902)

Mâlikî fakihî.

213 (828) yılında doğdu. Aslen Ceyyânî (Jaen) olup Kurtuba'da yetişti. İbn Habîb es-Sülemî'den ders aldı. On iki yaşlarında iken kardeşi Muhammed ile birlikte tahsil için seyahate çıktı. Önce uğradığı Kayrevan'da Mâlikî âlimi Sahnûn, Avn b. Yûsuf ve Ebû Zekerıyyâ el-Hadramî'nin derslerini takip etti. Daha sonra Kahire'ye giderek İmam Mâlik'in talebesi Yahyâ b. Bükeyr'den ve diğer talebeleri İbnü'l-Kâsım, İbn Vehb, Eşheb b. Kays'tan ders alan Hâris b. Miskîn, Ebû İshak el-Berkî, İbn Ebû'l-Gumr, Ebû Tâhir İbnü's-Serh, İbn Rumh'ten ve İmam Şâfiî'nin talebesi Harmele b. Yahyâ gibi âlimlerden faydalandı. Hicaz'da İmam Mâlik'in talebesi Ebû Mus'ab ez-Zührî, Nasr b. Merzûk, İbn Kâsib, Ahmed b. İmrân el-Ahfeş'ten ders aldı. Tahsilini tamamlayınca o dönemde Ağlebîler'in başşehri olan Kayrevan'a yerleşti. Kısa zamanda adını duyan Kinânî'nin etrafında Kayrevan Ulucamii'nde geniş bir ders halkası oluştu: Ağlebî Emiri İbrâhim b. Ahmed'in meclislerine katıldı. Kendisinden ders alanlar arasında kardeşi Muhammed ile Ebû'l-Arab, Ebû Bekir İbnü'l-Lebbâd, Ebû'l-Abbas el-İbyânî, İbnü's-Şibl el-Kaysî, İbnü'l-Habâb gibi âlimler bulunmaktadır. Ağlebîler'in son döneminde Kayrevan'da Mâlikîler'le Hanefîler (Ehlü'l-İrâk) arasındaki çekişmelerden dolayı sıkıntıya mâruz kaldı. İbrâhim b. Ahmed, Mâlikî âlimi Abdullah b. Tâlib et-Temîmî'yi İfrîkya kadılığından azledip yerine Hanefî Ebû'l-Abbas İbn Abdûn'u tayin edince bu kadı Mâlikîler'e baskı uyguladı ve sevmediği Kinânî'yi tutuklamak istedi. Bunun üzerine Kinânî Tunus'ta bulunan kardeşi Muhammed'in yanına kaçtı. İbn Abdûn, kendisi gibi Hanefî olan Tunus kadısından onu yakalayıp geri göndermesini istediye de kadı bu talebi kabul etmedi. Bu dönemdeki karışıklıklar ve Mâlikî ulemâsına uygulanan baskılar sebebiyle inzivâyâ çekilen Kinânî sahilde önemli bir ribât olan Sûse'ye yerleşti. Burada öğretim faaliyetini sürdürdü. Zaman zaman da yine bir ribât merkezi olan Münestîr'e (Monastir) gidip geldi. İbrâhim b. Ahmed tekrar Mâlikîler'e teveccüh edip Kinânî'yi kadı tayin etmek istediye de kabul etmedi. Zilhicce 289'

da (Kasım 902) Sûse'de vefat etti. Diğer kaynakların aksine Ebû Bekir el-Mâlikî zilkade ayında öldüğünü kaydeder.

Gerek Sünnî fıkıh mezhepleri arasında, gerekse Sünnî düşünceyle Şîi, i'tizâfî ve tasavvufî eğilimler arasında kayda değer mücadelelerin cereyan ettiği bir dönemde yaşayan Kinânî, gerek bu çevrelere karşı mücadelede gerekse Mâlikî mezhebinin bölgede yerleşmesinde etkin rol aldı. Mağrib'de *el-Muvaftâ*' ve *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*'nin yayılmasında önemli hizmeti oldu. Hatta Kayrevan'da bu iki kitabın yalnız ondan rivayet edildiği kaydedilir (Kâdî İyâz, III, 235; Abdurrahman b. Muhammed ed-Debbâğ – İbn Nâcî, II, 236).

Kaynaklarda Kinânî'nin rivayet bakımından güvenilir olduğu, fıkıh alanında ise bağımsız düşünceden çok mezhepte yerleşik görüşleri tekrarlamasıyla tanındığı ifade edilir. Ayrıca münazaradan uzak durduğunun belirtilmesine karşılık kitapları arasında muhaliflere yazdığı reddiyelerin önemli yer tutması, teliften değil bizzat insanlarla tartışmaktan hoşlanmadığı veya mizacına rağmen şartların onu bu tür eserleri yazmaya zorladığı şeklinde yorumlanabilir. Bid'atlara karşı sert tavırla tanınan Kinânî, âbid ve zâhid kişiliğine rağmen Sünnî akîdeye zıt tasavvufî telakkilerle de mücadele etti. Bu çerçevede Kayrevan'da tasavvuf ehlinin cumartesi günleri bir camide toplanıp Kur'an ve ilâhîler okumasını, menâkıp dinleyerek yüksek sesle ağlamasını eleştirdi. Kinânî'nin rivayetleri ve görüşleri, eserleri yanında özellikle İbn Ebû Zeyd el-Kayrevânî'nin *en-Nevâdir ve'z-ziyâdât*'ı, İbn Rüşd'ün *el-Beyân ve't-tahşîl*'i ile Venşerîsî'nin *el-Mi'yârü'l-mu'rib*'i içinde nakledilmiştir.

Eserleri. Kinânî'nin kaynaklarda kırk cüz olduğu belirtilen kitaplarından günümüze yalnız *Ahĥkâmü's-sûk* ve *el-Hücce fi'r-red 'ale'l-İmâm eş-Şâfiî*'nin bazı bölümleri ulaşmıştır. 1. *Ahĥkâmü's-sûk* (*Kitâbü'n-Nazar ve'l-aĥkâm fi cemi'i aĥvâli's-sûk*). Pazar ahkâmı hakkında yazılan ilk eser olup daha sonra kurumlaşmış anlamıyla hisbeyle dair bütün konuları kapsamasına da özellikle Batı İslâm dünyasında hisbe üzerine kaleme alınan ilk müstakil çalışma sayılır. Müellifin kendisine sorulan sorulara verdiği cevaplardan oluşan eser belediye hizmetleri, işçi-işveren münasebetleri, ölçü birimleri, çeşitli meslek erbabı, karaborsacılık, fiyatlar, narh, sarraflık, kalite kontrolü, oyun ve eğlence, kadınların günlük hayattaki yeri

gibi konularla yazıldığı dönemde Kuzey Afrika'da müslüman toplumun ekonomik ve sosyal hayatını yansıtan önemli bir kaynaktır. *Ahĥkâmü's-sûk*'un İbn Şibl el-Endelüsî ve Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed el-Kasrî tarafından aktarılan iki rivayeti vardır. İbn Şibl'e ait rivayeti Venşerîsî *el-Mi'yârü'l-mu'rib*'de nakletmiş (VI, 406-431), bugüne ayrıca iki eksik nüshası ulaşmıştır (bk. *Ahĥkâmü's-sûk*, neşredeninin girişi, s. 18). Mahmûd Ali Mekki, Venşerîsî metnini esas alarak eseri geniş bir girişle birlikte neşretmiş (bk. bibl.), Don Emilio Garcia Gomez de İspanyolca'ya çevirmiştir ("Unas Ordenanzas del zoco del siglo IX: Trad. del más antiguo antecedente de los tratados andaluces de Hisba, por un autor andaluz", *al-Andalus*, XXII, [1957], s. 253-316). Günümüze bir nüshası ulaşan Kasrî rivayeti ise Hasan Hüsnî Abdülvehhâb tarafından neşre hazırlanmış. Ferhâd ed-Deşrâvî, eseri gözden geçirerek Mahmûd Ali Mekki neşrini de sonuna eklemek suretiyle yayımlamıştır (Tunus 1975). 2. *el-Hücce fi'r-red 'ale'l-İmâm eş-Şâfiî*'i. Müellifin gerek akîde bakımından gerekse fikhî açıdan Mâlikî mezhebinin savunduğu reddiyeleri çerçevesinde İmam Şâfiî'nin fikhî görüşlerini tenkit ettiği bu eserin yalnız bir bölümü günümüze ulaşmıştır. Tunus'ta Dârü'l-kütübî'l-vataniyye'de (nr. 219) kayıtlı on bir varaklık bölüm, eserin altı babdan oluşan on ikinci cüzüne ait olup Muhammed Ebû'l-Ecfân tarafından bir makalede incelenmiştir (bk. bibl.).

Kinânî'nin hadis ağırlıklı *Kitâbü'l-Mîzân*, *Kitâbü's-Sırât*, *Kitâbü'r-Rü'ye* (*Kitâbü'n-Nazar ile'llâhî te'âlâ yevme'l-kuyâme*) gibi eserleri Mu'tezile'ye karşı yazılmış reddiyeler olmalıdır. *İhtîşârü'l-mustaĥrece* (*el-Müntaĥabe*), *İhtilâfü İbni'l-Kâsım ve Eşheb*, *Kitâbü'n-Nisâ*, *Fazlü'l-vudû*' ve *ş-şalât*, *Kitâbü'l-Vesvese*, *Fezâ'ilü'l-Münesîr ve'r-ribât*, *Kitâbü Ahmiyyeti'l-hüşûn*, *er-Red 'ale'l-'Irâkıyyîn*, *er-Red 'ale'l-Mürce'e*, *er-Red 'ale'l-Şükûkiyye* de kaynaklarda anılan diğer eserleridir. Bu sonuncu kitap, Kayrevan'da İbn Sahnûn ve İbn Abdûs el-Kayrevânî arasında kişinin kendi imanı hakkında kesin kanaate sahip olup olamayacağı konusunda meydana gelen tartışma vesilesiyle kaleme alınmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Yahyâ b. Ömer el-Kinânî, *en-Nazar ve'l-aĥkâm fi cemi'i aĥvâli's-sûk* (nşr. Hasan Hüsnî Abdülvehhâb), Tunus 1975, neşredeninin girişi, s. 5-26; Ebû Bekir el-Mâlikî, *Riyâzü'n-nüfus* (nşr. Beşîr el-Bekkûş), Beyrut 1403/1983, I, 490-504;

Muhammed b. Hâris el-Huşenî, *Ḳudâtu Ḳurtuba* (nşr. İzzet Attâr el-Hüseynî), Kahire 1372, s. 184-185; a.mlf., *Ṭabaḳâtü 'ulemâ'i İfrîkiyye* (nşr. Muhammed b. Şeneb), Beyrut, ts. (Dârü'l-Kitâbi'l-Lübânî), s. 134-136; İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs* (nşr. Rûhiyye Abdurrahman es-Süveyfî), Beyrut 1417/1997, s. 435; Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis* (nşr. Muhammed Tâvî et-Tancî), Kahire 1372/1953, s. 354-355; Kâdî İyâz, *Tertübü'l-medârik*, III, 234-241; Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis*, Kahire 1967, s. 505-506; Abdurrahman b. Muhammed ed-Debbâğ – İbn Nâcî, *Me'âlimü'l-îmân* (nşr. Muhammed el-Ahmedî Ebü'n-Nûr – Muhammed Mâdûr), Kahire 1972, II, 233-245; Zehebî, *A'lâmü'n-nûbelâ*, XIII, 462-463; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-müzheb*, II, 354-357; Venşerîsî, *el-Mi'yârü'l-mu'rib* (nşr. Muhammed Haccî), Beyrut 1401/1981, VI, 406-431; Sezgin, *GAS*, I, 475; Mahfûz, *Terâcimü'l-mü'ellifin*, III, 424-426; M. Muranyî, *Dirâsât fi meşâdiri'l-fıkhi'l-Mâlikî* (trc. Ömer Sâbir Abdülcelîl v.dğr.), Beyrut 1409/1988, s. 111, 192-200, 212; Mahmûd Ali Mekki, "Kitâbü Ahkâmî's-sûḳ li-Yahyâ b. 'Ömer el-Endelüsî", *Şahîfetü'l-Ma'hedî'l-Miṣrî*, IV/1-2, Madrid 1375/1956, s. 1-151; Muhammed Ebü'l-Ecfân, "Yahyâ b. 'Ömer min hilâli kitâbihî el-Hücece fi'r-red 'ale'l-İmâm eş-Şâfi'î", *MMMA* (Küveyt), XXIX/2 (1985), s. 713-747.

AHMET ÖZEL

KİNAYE (الكناية)

Beyân ilminde söz içinde anılan lâzım unsurla melzûmun kastedildiği edebî sanat.

Sözlükte "bir şeyi bir şeyle örtmek" anlamına gelen kinâyeye kelimesi edebî sanat olarak "örtülü anlatım" demektir. Beyân âlimlerine göre kinaye, söz içinde geçen asıl anlamın yanında bir başka lâzımî mânanın anlatıldığı kelime veya terzimdir. Söz içinde geçen asıl ve gerçek anlamındaki unsura "meknî (mükennâ) bih" veya "kinaye", bununla kendisine işaret edilen ve söz içinde geçmeyen unsura da "meknî (mükennâ) anh" adı verilir. Mekkî bih ile meknî anhe kapalı bir biçimde işaret edildiği için ilk unsur örtün, ikinci unsur örtülen konumunda bulunduğundan kinaye (örtme) kelimesi kullanılmıştır; "eli açık" (mebsûtu'l-yed) sözünü cömert kimse için, "eli sıkı" (mağlûlû'l-yed) ifadesiyle de cimrinin örtülü bir biçimde anlatılması gibi. Dildeki mecaz ve kinaye klişeleri âdet ve geleneklere, insan ve eşya ile tabiat ve ondaki varlıklar için geçerli olan genel durum ve konulara göre oluşur. Bunlar istisnâ haller için de değiştirilmeden kullanılır. Mûtat olarak verme işi elin açılıp içindekinin boşaltılmasıyla gerçekleştirildiğinden "eli açık" kinayesi oluşmuştur. Eli kesik olan veya el açma hare-

keti yapmadan ihanda bulunan kimse için cömertliğini ifade için de aynı kalıp kullanılır. Nitekim Arap dilinde cömert için "külü bol" (kesîrür-r-remâd) kinayesi, eski zamanda odun yakılıp yemeklerin pişirilmesi geleneğine dayalı olarak klişeleşmiş olup ateş ve külle ilgisi olmayan cömert kimse için de söylenir. Birçok mecaz ve kinaye klişesinin Kur'an'da ve hadislerde Allah, melekler ve diğer mânevî varlıklar hakkında kullanılımasında da aynı durum söz konusudur. Zemahşerî, "Rahmân arş üzerine istivâ etti" (Tâhâ 20/5); "Kıyamet gününde bütün yer O'nun bir avuç tutamı olacak, gökler de sağ eliyle dürülecektir" (ez-Zümer 39/67) âyetlerini garîb bir kinaye olarak görmüştür ve bunlarda geçen arş (taht), istivâ (oturma, kurulma), avuç tutamı (kabza), sağ el (yemin), dürülme (matviyyât) kelimelerinde gerçek veya mecazi anlam söz konusu olmadan, cümlelerin bütününün kinaye olduğu görüşündedir. Ona göre yukarıdaki ilk âyet Allah'ın her şeyin mâlikî, yönetici ve gözleyicisi olmasından, ikinci âyet de O'nun kudret ve azametinden kinayedir. Bu tür özel ve istisnâî durumlar dışında genellikle kinayede her iki unsura göre de cümlelerin anlamının tamam olması, yalan ve yanlış olmaması asıldır. Bu sebeple İmam Mâlik ve Şâfiî, Kur'an'daki "kadınlarla mülâmese" (en-Nisâ 4/43) ifadesinde mülâmesenin (karşılıklı dokunma) gerçek anlamda (meknî bih) kullanıldığını söyleyerek erkeğin çıplak bedeninin kadının tenine dokunmasıyla abdestinin bozulacağına hükmetmişler, diğer fakihler ise bu ifadeyi benzeri birçok âyette olduğu gibi mecazi anlamından (meknî anh) hareketle onun cinsel temastan kinaye olduğunu söylemişlerdir. Bununla birlikte kinayede aslanan, cümlede geçen unsurun (meknî bih) geçmeyen unsuru (meknî anh) anlatmakta bir geçiş ve atlama taşı vazifesi görmesidir. Bu bakımdan kinayede temel hedef mecazi anlamdır.

Kinayeyi mecazdan ayıran özellik hem hakiki (meknî bih) hem mecazi (meknî anh) anlama göre ifadenin doğru olması, hakiki mânanın kastedilmediğini ortaya koyan bir karînenin bulunmamasıdır. Cömert kimse için "külü bol" denildiğinde asıl amaç onun cömert olduğunu ifade etmek de külünün bol olması da olağandır. Halbuki mecazda sadece mecazi anlam kastedilir, gerçek anlamın kastedilmesine engel olan bir karîne-i mâniya bulunur. "Hidayet karşılığında dalâleti satın aldılar" âyetinde (el-Bakara 2/16) "satın almak" (iştirâ) fiili kinaye değil "değiş-

mek" (istibdâl) anlamında mecazdır (istiare). Çünkü bu fiile mef'ul düşen dalâlet ve hidayetin satın alınır metâlar olmaması fiilin gerçek anlama hamledilmesine engel olan, dolayısıyla onda mecazi anlam arayışına yönelmeyi sağlayan bir karînedir. Sekkâkî ve onu izleyenlere göre kinaye ile mecaz arasındaki bir fark da kinayede söz içinde geçen lâzımdan geçmeyen melzûma, mecazda ise melzûmdan lâzıma geçiş yapılmasıdır. Aslında Kudâme b. Ca'fer ve Abdülkâhîr el-Cürçânî'ye dayanan bu anlayışa göre lâzım, bir şeyin varlığına tâbi ve onu izleyen unsur demektir. Yiğitlik arslanın varlığına tâbi olduğundan arslanın (melzûm) anılıp yiğidin (lâzım) kastedilmesi mecaz olurken, "zalimin ellerini ısıracağı gün" (el-Furkân 25/27) örneğinde "üzülmek, pişman olmak, ah etmek" anlamında "ellerini ısırma" ifadesi kinaye olur. Çünkü elleri ısırma fiili (tâbi / meknî bih) üzüntü ve pişmanlığı (metbû / meknî anh) izler. Bir diğer anlayışa göre kinayenin unsurları arasındaki alâka telâzum olduğundan kinayede her iki unsurun birbirinin eşit derecede ayrılmaz ögesi olması asıldır; bu bakımdan hangisinin lâzım, hangisinin melzûm olduğu izâfî ve itibarî bir keyfiyettir.

Kinayede gerçek anlamın da geçerliliği sebebiyle onun hakikat kabilinden olması çoğunluğun görüşü olmakla birlikte kinayenin mecaz, ne hakikat ne mecaz, kısmen hakikat, kısmen mecaz olduğunu söyleyenler de vardır. Ayrıca İbnü'l-Esir onu bir istiare türü kabul eder. Belâgat âlimleri, ince bir söz sanatı ve üstü kapalı bir anlatım üslûbu olan kinayenin açık ve düz (tasrîh / ifsah / sarîh) ifadeden daha belîğ bir anlatım tarzı olduğunda birleşir. Çünkü kinaye anlatılmak isteneni daha tesirli, daha çarpıcı ve daha vurgulu bir biçimde sunar. Soyut kavramlar kinaye sanatı sayesinde canlı, hareketli ve görülmür bir resim halinde takdim edilir. "Ellerini ısırma" (el-Furkân 25/27), "ellerini ovuşturmak" (el-Kehf 18/42), "başın eller arasına düşmesi" (el-A'râf 7/149) gibi kinayeler pişmanlık, üzüntü, keder ve ah etmenin, "elin boyna bağlanması, elin açılması" (el-İsrâ 17/29), cömertlik ve cimriliğin, "Sırtı kamburlaştı, bastonla yürür oldu" ifadesi ise yaşlılık ve âcizliğin canlı ve hareketli resimleridir. Kinaye üslûbunda bir düşünce, delil ve burhan da beraberinde dile getirilir. Çünkü söz içinde geçen unsur geçmeyen unsurun delil ve burhanı konumundadır. Bir şeyin azametini ifadede kinaye üslûbu etkili bir anlatım şeklidir; Kur'an'da kıyametten kina-